

Toneelteksten in de klas. De tekst als partituur.

1 maart 1988

Auteur: Cor Geljon

Volume: 18

Nummer: 2

Pagina's: 62-79

Documenten

- [vonk_jrg18_018.pdf](#)

toneelteksten in de klas de tekst als partituur a lesstof een toneeltekst is een partituur een onvolledige neerslag van een nauwelijks vast te leggen theatergebeuren de dramatekst is altijd onvoltooid en wat de lezer onder ogen krijgt wordt bij iedere voorstelling anders gerealiseerd de door de acteurs uitte spreken tekst of hoofdtekst monoloog of dialoog is voor de lezer de belangrijkste informatie maar in de voorstelling is het slechts een aspect van de overdracht van het verhaal de regisseur kiest bewust voor bepaalde acteurs en binnen een specifiek toneelbeeld van decor en lichten soms ook muziek krijgen uitspraken een geheel eigen kleur in de regie aanwijzingen of neventekst geeft de auteur soms belangrijke informatie maar dan nog kleurt de regisseur de voorstelling zelf in hoewel een toneelvoorstelling een aantal beperkingen kent beperkte tijdsduur niet teveel wisseling van locatie beperkt aantal personages liever geen kleine kinderen of dieren biedt de moderne theatertechniek de toneelmaker tegenwoordig zoveel mogelijkheden dat vrijwel iedere illusie gerealiseerd kan worden bij de voorstelling van de storm van shakespeare door de haagse comedie 1986 werd zelfs een kolkende zee met drenkelingen ten tonele gevoerd tenslotte spreken is zilver maar zwijgen is goud de stiltes in de voorstelling zijn vaak veelzeggender dan hartverscheurende monologen of opgewonden dialogen b lesverloop 1 de leerlingen krijgen vier regels dialoog uitgesproken door a en b a wat is dat b 0 dat betekent niets a kom eens hier b zo had ik het niet bedoeld ze bereiden de dialoog in tweetallen voor wie zijn a en b wat is de situatie bedenk dat de tekst vaak een klein onderdeel binnen een gebeuren is en spelen de scene 2 klasgesprek over de verschillende oplossingen en het eigen karakter van een dramatekst begrippen hoofd en neventekst behandelen zie a welke mogelijkheden biedt deze tekst nog meer als je de beschikking zou hebben over alle moderne theatertechnieken c vervolgopdracht de leerlingen schrijven een neventekst bij een langere dialoog zie bijlage 1 de resultaten worden voorgelezen gespeeld of eenvoudig toegelicht ze zien de betrekke 62 vonk 1988 18de jg nr 2 gelijkheid van het talig aspect in een voorstelling maar tegelijkertijd ook de enorme mogelijkheden die een tekst biedt dit kan een

goede voorbereiding zijn op het encscenerend lezen de bouwstenen van een toneelstuk a lesstof 1 in deze methode van drama analyse gaan we ervan uit dat een toneelstuk grofweg uit drie lagen is opgebouwd handelingsverloop betekenislaag boeiende werking centraal staat steeds een dramatisch conflict tussen mensen levensopvattingen houdingen tegenover eenzelfde situatie of binnen de persoon zelf het conflict geeft structuur aan het handelingsverloop 2 handelingsverloop onder handelingsverloop verstaan we de structuur waarin de auteur zijn ideeën vorm heeft gegeven let hierbij op het verschil tussen plot en story de story is het verhaal zoals het zich achtereenvolgens in de tijd ontwikkelt de plot is het verhaal zoals het in het drama gepresenteerd wordt hierbij speelt onder meer de indeling in bedrijven een belangrijke rol het tweede bedrijf twintig jaar later in amerika voorbeeld verhouding story plot 1 2 3 4 5 6 7 8 story i i i i i i i 3 5 7 1 8 i i 1 i i plot de story geeft alle gebeurtenissen achter elkaar de plot selecteert de voornaamste gebeurtenissen in een soms eigen volgorde het meest voorkomende handelingsverloop kan als volgt worden weergegeven climax verwickelingen afloop expositie begin slot 63 vaak zal de expositie niet geheel in het eerste bedrijf duidelijk worden de toeschouwer krijgt bij stukjes en beetjes gedeeltes van de expositie toegediend en soms wordt het publiek tot ver in het laatste bedrijf in onzekerheid gelaten over wat er nu eigenlijk aan de hand is 2 1 een uitbreiding niet noodzakelijk a uit het klassieke drama is de volgende structuur tot ons gekomen en ook nu nog voldoende veel toneelstukken in grote lijnen aan deze indeling stemmingsinleiding i expositie motorisch moment ii ontwikkeling hoogtepunt iii crisis peripetie beslis-sende wending iv afwikkeling katastrofe v epiloog stemmingsuitleiding het motorisch moment is het punt waarop de werkelijke handeling kan beginnen er is voldoende voorkennis bij het publiek het drama ontwikkelt zich onafwendbaar naar een climax b het episch drama brecht werkt veel met een groot aantal korte scènes die zich meestal op veel verschillende plaatsen afspelen de gespeelde tijd is vaak vrij lang een vertellersfiguur levert commentaar op het toneelgebeuren hoewel het geheel vaak op een snoer losse kralen lijkt is ook hier soms een duidelijk handelingsverloop aan te geven c het absurde toneel benadrukt vaak de absurditeit van de uitgebeelde wereld door het ontbreken van een normale logisch causale samenhang in de gebeurtenissen het slot van de handeling verschilt soms nauwelijks van het begin van een hechte ontwikkeling is meestal geen sprake 3 boeiende werking een romanschrijver kan zich met betrekking tot de toegankelijkheid van zijn werk meer permitteren dan de toneelauteur je kunt een boek even wegleggen of een paar bladzijden overslaan maar bij een drama ben je iedere seconde aanwezig de auteur moet zijn publiek boeien en hij heeft daarvoor een arsenaal van middelen we komen hier nog op terug 64 4 betekenislaag een toneelstuk is geen toevallige samenloop van omstandigheden de auteur presenteert een dramatisch conflict tussen personen of groepen of een innerlijke strijd en dat conflict komt via het handelingsverloop al dan niet tot een oplossing achter de wijze waarop het probleem gestalte krijgt in personages en situatie ligt een mensvisie of maatschappijbeeld en een serieuze auteur zal tenminste iets daarvan willen laten doorklinken in zijn stuk zelfs de schrijver die zich presenteert als pretentieloze amusementsauteur doet op de een of andere manier een uitspraak over zijn visie

op mens en maatschappij die boodschap wordt niet altijd zo duidelijk geëxponeerd als in de reizen van von Däniken of de vrolijke varserie zeg ons meestal probeert de auteur zijn intenties zo natuurlijk mogelijk in zijn drama te verwerken en hoopt daarbij dat het geheel van de voorstelling een betekenisvol beeld bij de toeschouwer achterlaat de lezer is hier in het voordeel hij kan terugbladeren en de spraken vergelijken en stilstaan bij moeilijke interpretaties passages dit door de auteur niet bedoelde voordeel benutten we bij het werken met de tekst in de klas b lesverloop de leerlingen krijgen een openingsscene van een toneelstuk zie bijlage 2 de docent kan na lezing een gesprek voeren met de klas je zou bijvoorbeeld kunnen praten over de introductie de suggestie die uitgaat van de openingsscene zonder dat er nog een woord gesproken is het toneelbeeld zegt al iets over het milieu een familie van advocaten officieren en predikanten de veldboeken en moeten wel een betekenis hebben omdat ze detoneren in het statige interieur het lijkt avond te zijn je zou het kunnen hebben over de personages twee voorlopig naamloze vrouwen maar de een vraagt de ander toestemming om de tafel te dekken en spreekt haar aan met juffrouw zij is kennelijk de ondergeschikte bovendien blijkt ze sterke waarde te hechten aan de verschijning van een wit paard na het overlijden terwijl haar mevrouw er niet in lijkt te geloven ten derde worden er nogal wat vragen opgeroepen waarom praat men op deze wijze over die dominee die weer het molenpad opgaat en toch weer de vlinder mijdt wie is die rector die dat laatste wel durft terwijl het toch zijn zuster was wat is er bij de vlinder gebeurd wat is de functie van dat witte paard die vragen maken de lezer en toeschouwer nieuwsgierig naar het vervolg en het gesprek over de dood tussen al die bloemen suggereert direct al een thema dood leven een andere mogelijkheid is de leerlingen direct zelf enkele vragen te laten beantwoorden gevolgd door een klasgesprek a welke suggestie gaat uit van het openingsbeeld neventekst b in welke situatie bevinden de personages zich c beschrijf de personages en hun onderlinge relatie d welke onduidelijkheden geeft dit begin welke worden soms direct opgelost welke 65 niet welk effect heeft dat e waarover zal het stuk volgens jou gaan het is in beide gevallen belangrijk dat de leerlingen oog krijgen voor het belang van een intrigerende openingsscene situatie personages opgeworpen vragen en verwachtingen dosering van de informatie daarna kunnen de begrippen handelingsverloop betekenislaag boeiende werking story en plot aan de orde komen de personages a lesstof de personagetekening in een drama is lastig er is geen verteller die je in een tussenzin op de hoogte kan stellen van de broodnodige informatie op dat moment stormde de oudste dochter van de burge meester binnen ongehuwd maar zeer rijk en uiterst muzikaal toch moet de auteur de toeschouwer op de een of andere manier informeren over de eigenschappen opvattingen waardepatronen en motieven van de personages hoe leer je de personages kennen 1 door mededelingen van anderen roddels van dienstmeisjes gesprekken in afwachting van bezoek e d niet altijd even betrouwbaar maar er wordt veel gebruik van gemaakt 2 door zelfkarakterisering a monologen b dialogen conflictsituaties personen geven zichzelf bloot openhartige gesprekken c niet realistische oplossingen eentweede ik hardopgesproken gedeelten via geluidsband d gedrag houding kostumering taalgebruik 3 in de relatie tot anderen bijvoorbeeld welke positie

neemt het personage in met betrekking tot een ideologische tegenstelling voor tegen apartheid de sociale tegenstellingen kapitalist arbeider de familieverhoudingen conflict vader zoon b lesverloop 1 de leerlingen bekijken een videofragment of lezen enkele bladzijden tekst en beantwoorden de volgende vragen 66 karakteriseer de voornaamste personages waar komt je informatie vandaan voorbeelden hoe betrouwbaar is die informatie 2 resultaten structureren zie a c vervolgoopdracht de leerlingen lezen enkele bladzijden script bekijk iedere figuur afzonderlijk dan in relatie tot anderen tenslotte in relatie met het hele gebeuren geef een karakterschets en geef aan hoe je het personage hebt leren kennen hoe goed ken je hem is hij geloofwaardig zijn zijn daden overtuigend gemotiveerd is er sprake van een ontwikkeling of is er nog een ontwikkeling te verwachten is het personage de drager van een idee n b illustreer je beweringen met voorbeelden citaten uit de tekst boeiende werking a lesstof de schouwburgbezoeker heeft door het kopen van een toegangsbewijs zichzelf veroorzaakt tot ruim twee uur stilzitten en zal daarom terecht verwachten dat hij zich niet verveelt hij kan zich enige tijd laten verblinden door spectaculaire decors of door de uitstraling van een gevierd acteur maar het gaat uiteindelijk om de kwaliteit van de tekstgegevens vanzelfsprekend moet het dramatisch conflict zo interessant zijn dat de toeschouwer nieuwsgierig blijft naar de afloop maar dat is niet voldoende als de voorstelling wil blijven boeien zal de schrijver de ingrediënten van zijn verhaal dusdanig moeten rangschikken dat het publiek regelmatig nieuwe impulsen krijgt om zijn belangstelling gaande te houden een aantal middelen hiertoe zullen in deze paragraaf de revue passeren om te beginnen is het van belang welke episodes de schrijver uit de story heeft geselecteerd en op welke wijze hij deze episodes heeft verwerkt tot een handelingsverloop dat de toeschouwer dwingt mee te leven met de illusie of mee te denken met het gestelde probleem de indeling in bedrijven en het moment van de pauze kunnen hierbij een rol spelen welke voorvoelens wekt de auteur als het zaallicht dooft door middel van sfeerbepalende muziek of de eerste aanblik van de decors hoe verschaft hij de toeschouwers de voor het begrip van het stuk noodzakelijke voorinformatie het drama mist immers de verteller die in enkele woorden de lezer op de hoogte brengt op dat moment stapte de oude dochter van de burgemeester binnen ongehuwd maar zeer rijk uiterst muzikaal de toeschouwer moet alle extra informatie zelf afleiden uit wat hij ziet en hoort in de eerste scènes ook wel expositiegenoemd wordt de kennisachterstand van het publiek met stukjes en beetjes verkleind vaak door schijnbaar irrelevante informatie uit hoofd en neventekst oude vrouw aan telefoon als jij eens wat minder aan je geld dacht en 67 wat meer aan je vader dan liet je mij niet alleen hier voor opdraaien iedere nacht kan de laatste zijn hij ligt al weer te roepen de spreekster is waarschijnlijk de dochter van een stokoude stervende vader de relaties in de familie zijn niet zo goed de noodzaak tot het verzamelen van gegevens houdt in het begin de aandacht gevangen maar de expositie biedt meer dan informatie ze creëert ook bewust witte plekken d w z ze roept vragen op die voorlopig niet beantwoord worden vage toespelingen op personen of situaties zijn uitstekende middelen om de nieuwsgierigheid te wekken de personages praten bijvoorbeeld steeds over een niet nader aangeduide persoon met een zeer grote angst is hij nog ge-

weest sinds hij hier is voel ik me onveilig tenslotte bevat de expositie duidelijke vooruitwijzingen naar het conflict dat het handlingsverloop gaat beheersen soms is de toeschouwer aan het eind van het eerste bedrijf voldoende geïnformeerd de expositie is voltooid vaak zal hij echter tot het laatste bedrijf in onzekerheid blijven over de werkelijke achtergronden van het vertoonde de expositie strekt zich dan uit over het hele stuk en blijft dan mede een belangrijke factor in de boeiende werking zoals gezegd het publiek heeft voortdurend nieuwe prikkels nodig om te blijven kijken en luisteren daarom zal de schrijver ook in het verdere verloop gebruik blijven maken van pro spectieve middelen hij roept concrete toekomstverwachtingen op die meestal op korte termijn worden ingelost hieronder vallen de aankondiging van een nieuw personage het uiteenzetten van een plan het bedenken van een list en het anderen deelgevoelen van voorgevoelens of voorspellende dromen badeloch in de gijsbrecht een ander middel is de contrastwerking het tegenover elkaar plaatsen van totaal verschillende mensen of situaties is altijd interessant zelfs al is die tegenstelling voor het verloop van de handeling niet belangrijk ook de conflicten die uit dergelijke tegenstellingen voortkomen werken aandachtversterkend soms kunnen terugverwijzingen naar gebeurtenissen uit het verleden die de toeschouwer onbekend zijn maar van belang schijnen te zijn voor de personages als prikkel functioneren een veel gebruikt middel is de vertraging of retardering een belangrijk gebeuren wordt uitgesteld bijvoorbeeld door het onverwachte bezoek van een onnozele buurman die een kopje suiker komt lenen van den Bergh 1979 die een aantal van deze middelen uitwerkt benadrukt in dit verband de balans van geïnformeerdeheid tussen zaal en publiek soms heeft de zaal een kennisvoorsprong op de personages er zit vergif in de koffie drinkt zij wel of niet de minnaar zit in de kast doet de bedrogen echtgenoot de kast open dit effect bekend onder de naam dramatische ironie is ieder kind bekend uit de poppenkast pas op Jan Klaassen de dood van Pierlala staat achter je omgekeerd kan de zaal ook een kennisachterstand hebben de inhoud van een geopende koffer doet alle personages verbleken en wegvlugten terwijl het publiek in onwetendheid blijft van den Bergh wijst er op dat een goede afwisseling van voorsprong en achterstand in kennis noodzakelijk is om te blijven boeien bovendien moet die achterstand binnen niet al te lange tijd ingelost worden het komt voor dat de kennisachterstand bij beide partijen even groot is noch de zaal noch de toneelfiguren weten wat er gaat gebeuren de gezamenlijke onzekerheid kan dan de spanning ondraaglijk maken 68 bovenstaande retorische technieken die ten doel hebben de toeschouwer te boeien of zelfs spanning op te wekken hebben vooral betrekking op de wijze waarop de auteur zijn informatie organiseert maar de toneelschrijver heeft nog een sterker wapen in zijn strijd om de aandacht het komt zelden meer voor dat het publiek na afloop van de voorstelling de schurk bij de artiestenuitgang opwacht om hem een pak slaag te geven maar de collectieve reacties van een zaal geven aan dat de toeschouwers zich onwillekeurig vereenzelvigen met wat er op het toneel gebeurt zelfs bij de stukken van Brecht die principieel identificatie wil vermijden en vervreemding nastreeft ontkomt het publiek vaak niet aan een gevoel van grote betrokkenheid dit meeleven met de helden of slachtoffers is misschien wel de belangrijkste pijler van de boeiende werking de toeschouwer

herkent in het vertoonde iets van zichzelf of van de wereld om hem heen en zijn gevoelens van ontroering verontwaardiging of opluchting maken hem deelgenoot van het gebeuren deze referentiele werking wordt vooral duidelijk op momenten waarin de emotie op het podium voelbaar wordt bijvoorbeeld in huilbuien zelfbeklaging of boosheid op die persoonlijke betrokkenheid wordt ook een beroep gedaan wanneer bepaalde vooroordelen bevestigd of aangevochten worden het doorbreken van een taboe brengt mensen in verwarring en roept gevoelens van onbehagen op de toeschouwer kan zich echter ook behaaglijk koesteren in de bevestiging van wat hij dacht en voelde en ook dat bepaalt zijn betrokkenheid een bekend voorbeeld is de archie bunker figuur uit *All in the Family* die zowel progressieve als conservatieve kijkers tevreden stelde een onbedoeld effect maar de man bood zo veel identificatiemogelijkheden dat de vooroordeel doorbrekende werking verloren ging de mate van betrokkenheid is uiteraard sterk afhankelijk van de levensbeschouwing van de toeschouwer en dus ook van de plaats en de tijd van de voorstelling een stuk over abortus valt anders in het Amsterdamse Shaffy Theater dan in het parochiehuis te Jesu seyk toen in *Gered van Edward Bond* de scene werd gespeeld waarin enkele opgeschoten jongens een baby in een kinderwagen met stenen bekogelden bars tte een groep middelbare scholieren in lachen uit maar de aanwezige ouders verlieten geschokt de zaal de boeiende werking van een drama is dus enerzijds afhankelijk van de innerlijke organisatie van de plot en wordt anderzijds sterk bepaald door de identificatie en herkenningmogelijkheden die het stuk biedt in toneelstukken met weinig actie berust de boeiende werking vrijwel geheel op de laatstgenoemde factoren overigens is dat effect ook weer gedeeltelijk afhankelijk van retorische technieken blesverloop het is voor iedere leerling duidelijk dat een schrijver die zijn publiek niet weet te boeien beter een ander vak kan kiezen maar hoe bereikt hij dat om dat te laten zien vertoon ik de eerste twintig minuten van een aflevering van bijvoorbeeld *Derreck* de bekende Duitse politiserie iedereen noteert zoveel mogelijk elementen die met elkaar maken 69 dat de aandacht van de kijker niet verslapt na afloop worden de gegevens in kleine groepjes met elkaar vergeleken en vervolgens maken we klassikaal op het bord een inventarisatie die we daarna in categorieën onderbrengen meestal heb ik na een korte videosessie al het materiaal bij elkaar dat ik nodig heb ik noem de voornaamste aspecten van de boeiende werking in de eerste plaats zijn er de voorgevoelens bij aanvang je kent de serie je kent de schrijver of je hebt er al veel over gehoord vervolgens wordt je een groot aantal vragen voorgeschiedt witte plekken in de informatie de personages refereren naar een gebeurtenis in het verleden die je niet kent ze praten over zaken in verwijfwoorden en raadselachtige zinnen denk je dat ik het zal durven of ze verwijzen naar iets in de nabije of verre toekomst een blik naar buiten die plotseling angstig wordt de aankondiging van een voor ons onbekende bezoeker of het noemen van een actie die later zal worden ondernomen soms vinden er vertragingen plaats en een andere keer zorgen contrasten of conflicten voor een plotselinge stroomversnelling om te blijven boeien moet een auteur zijn verhaal zo structureren dat het publiek voortdurend heen en weer geslingerd wordt van een kennisachterstand naar een antwoord op die vraag waarna direct weer nieuwe onduidelijkheden worden

opgeroepen soms heeft het publiek ook een kennisvoorsprong die mijn voorganger hier in uw bijzijn met een vals gezicht hier op mijn stoel zou hebben gelegd was de garantie geweest voor een aandachtig gehoor dat zit te wachten op het moment dat ik zou gaan zitten het is het jan klaassen gevoel als je weet dat ka trijn haar man een poets wil bakken de auteur geeft het publiek een voorsprong door het in vertrouwen te nemen en je weet dat de hoofdfiguur zijn ondergang tegemoet gaat de overspelige vrouw verstoopt haar minnaar onder het bed de moordenaar slijpt zijn mes al deze elementen hebben vooral te maken met de wijze waarop de auteur zijn materiaal heeft georganiseerd maar ook al uit zo'n kort videofragment blijkt vaak dat er meer is dan het feit dat je met een bepaald personage kunt meeleven een belangrijk deel van je interesse in het gebeuren bepaalt naast de lijst van de al eerder genoemde aspecten maken we dus ook een lijstje van punten die te maken hebben met de persoonlijke betrokkenheid bij het gebeuren hierop komt behalve de mogelijkheid tot identificatie ook de reactie van het publiek op de waardeoordelen die in het stuk aangeboden worden het zich bevestigd voelen in bepaalde ideeën over leven en dood of de mens en de samenleving maar juist ook de aantasting of de doorbreking van die waardeoordelen kunnen een enorm effect hebben op de toeschouwer hetzelfde geldt voor sterke emotionele uitingen op het toneel zoals een huilbui of een aanstekelijke schaterlach vervolgopdracht nadat we de voornaamste factoren die de boeiende werking bepalen op een rijtje hebben gezet annoteren de leerlingen een toneelfragment op papier dat kan met behulp van zeer veel verschillende categorieën je kunt je ook beperken tot enkele hoofdaanduidingen ze noteren in de marge welke spanning verwekkende elementen ze hebben ontdekt tenslotte schrijven ze zelf een korte scene met zoveel mogelijk spannende momenten

70 schema boeiende werking uitgebreid i dramatisch conflict 1 ii organisatie van het handelingsverloop voorgevoelens bij aanvang 2 verstrekken van voorinformatie 3 witte plekken 4 vooruitwijzing naar conflict 5 konkrete toekomstverwachtingen 6 terugverwijzingen 7 vertragung 8 contrasten en conflicten 9 kennisvoorsprong binnen een scene 10 kennisachterstand binnen een scene 11 gemeenschappelijke kennisachterstand publiek en personage 12 indeling in bedrijven 13 iii persoonlijke betrokkenheid identificatie 14 herkenning bevestiging of aantasting waardeoordelen 15 emotionele uitingen 16 schema boeiende werking beknopt vooruitwijzing a voor publiek onzichtbaar onherkenbaar 0 witte plekken toespelingen ww vertragungen kennisvoorsprong x conflict contrast i identificatiemogelijkheid w herkenning bevestiging aantasting waardeoordeel e emotionele uiting de betekenislaag a lesstof we mogen aannemen dat een toneelauteur zijn publiek meer te bieden heeft dan een toevallige blik achter de vierde wand van het podium achter het dramatisch conflict ligt altijd een mensvisie een maatschappij of wereldbeeld en in de wijze waarop het conflict al dan niet tot een oplossing wordt gebracht doet de schrijver op de een of andere manier een uitspraak over die visie als hij zijn boodschap duidelijk wil laten overkomen dan zal hij zijn bedoeling min of meer openlijk moeten etaleren de invloed van het schouwspel kan door de grote betrokkenheid van het publiek zeer groot zijn maar anderzijds is theater een tamelijk vluchtig medium in ouder toneelwerk werd de boodschap vaak duidelijk gepresen-

teerd de epiloog 71 in de abele spelen de reijen bij vondel en de groots gemon-
teerde slottaferelen in de negentiende eeuwse stukken laten weinig te raden over
ook brecht gee ft aan waar het om gaat vaak wordt de boodschap echter niet expli-
ciet uitgesproken de schrijver probeert zijn intenties zo natuurlijk mogelijk in zijn
drama te verweven en hoopt daarbij dat het geheel van de voorstelling een
betekenisvol beeld achterlaat de lezer van het stuk is wat dit betreft in het vo-
ordeel hij kan terugbladeren gedee lt en herlezen en langer stilstaan bij moeilijk
te interpreteren uitspraken in een voorstelling zijn echter veel duidelijke signalen
nodig opdat een veelkoppig publiek al kijkend en luis terend de boodschap kan de-
coderen we zullen hier nagaan op welke wijze een drama uitspraken kan doen
over zijn betekenis a in de eerste plaats is verloop en vooral de afloop van het con-
flict in veel gevallen een belangrijke indicatie de loop der gebeurtenissen spreken
een belangrijke taal en het slot is nooit toevallig b de personages in een drama zi-
jn zelden echte karakters vaak vervullen ze een f unc tie in de betekenisopbouw ze
vertegenwoordigen een bepaald standpunt en uiten of suggereren dat of worden
door anderen hierop aangesproken met name in con flictsituaties monologen en
openhartige gesprekken leren de toeschouwers dat standpunt kennen een combi-
natie van uitspraken en gedragingen gegroepeerd om een betrouwbaar persoon
gee ft een beeld van die mening al moet het publiek zich er wel van bewust blijven
dat ook toneelfiguren kunnen veinzen de schrijver laat in het handelingsverloop
een figuur triomferen of ondergaan en die beslissende wen ding is een verwijzing
naar de betekenis c soms spreken personages teksten uit die algemene of hogere
waarheden bevatten het beroemdste voorbeeld is de tot boodschap verheven
uitroep van kniertje in op hoop van zegen de vis wordt duur betaald monologen
met een bespiegelend ka rakter kunnen eveneens verhelderend werken in deze
categorie vallen ook de liede ren van brecht denk aan moeder courage of de reien
en koren in oudere tragedies zowel voor b als c geldt dat enkele uitspraken nooit
voldoende zijn zonder dat ze herhaald worden of naar het slot toe steeds vaker
voorkomen bereiken ze hun doel niet tevens is het van belang welke personen die
uitspraken doen en op welke plaats binnen de handeling ze voorkomen d de aanwi-
zingen in de neventekstkunnen eveneens ten dienste staan van de beteke nis in
de eenakter het kind van heyermans voorkomt de moeder aan het eind een poging
van de vader om de gehandicapte baby te doden de slotdialoog lijkt hoopvol maar
de neventekst meldt zij blij ft even glimlachend kijken staart dan zeer angstig voor
zich uit het blijft een boeiende bezigheid om aan de hand van de tekstgegevens na
te gaan in hoeverre meer interpretaties mogelijk zijn een regisseur kan zonder
een woord in de tekstte veranderen van een heroische legeraanvoerder een
tragische sukkel ma ken de decorontwerper kan de betekenis onderstrepen of
tussen aanhalingstekens zetten en begeleidende muziek kan bijvoorbeeld de
tragiek versterken zo kunnen klassieke griekse tragedies bij iedere nieuwe
voorstelling een andere boodschap verkondigen 72 e sprekend over de betekenis
van een drama is het tenslotte zinnig nats gaan in welke maatschappelijke con-
tekst het geschreven is en in hoeverre dat van belang is voor een eigentijdse opvo-
ering heyermans de opgaande zon handelend over de liqui datie van kleine winke-
liers door grote concurrenten is bijna 80 jaar na de premiere nog altijd actueel en

het probleem van matthijs de sterke die het niet met zijn geweten op een accorde wil gooien blijft het publiek bezighouden andere stukken als op hoop van zegen hebben hun actualiteit schijnbaar verloren maar groeien uit tot een parabel op maatschappelijke verhoudingen die van alle tijden lijken te zijn f de titel van de klucht een trouwring mag niet knellen laat weinig te raden over maar ook bij serieuzer drama kan de titel van het stuk een aanwijzing zijn voor de interpretatie een toneelvoorstelling blijft een spektakel waarin zoveel auditieve visuele en emotionele factoren een rol spelen dat de betekenis de toeschouwer vaak dreigt te ontgaan ik gebruik de term betekenis in de ruimste zin des woords het gaat zowel om de boodschap hoogmoed komt voor de val de maatschappelijke verhoudingen dienen te veranderen etc als om de achtergrond waartegen het drama zich afspeelt met dit laatste bedoel ik niet alleen verheven gedachten als god is goed of de wereld is een chaos maar ook het vooroordeelbevestigende betekenisdecor van de kluchten waarmee het theater van de lach de theaters teistert het lijkt me in beide gevallen goed die achtergronden nauwkeurig te ontrafelen schema betekenis a conflict verloop en afloop b personages als vertegenwoordigers van standpunten c algemene uitspraken van personages of uitspraken van figuren buiten de handeling d aanvullingen uit de neventekst nieuwe interpretatie van de regisseur e maatschappelijke context f ti tel b lesverloop de leerlingen lezen een tekst het liefst een complete tekst bijvoorbeeld een eenakter na afloop schrijven ze voor zichzelf op welke gedachten zij hebben over de betekenis van het stuk vervolgens gaan ze daar bij tweede lezing bewijzen voor zoeken door die passages aan te strepen die ze betekenisvol achten ze vragen zich af welke signalen de schrijver in de loop van het stuk heeft afgegeven om hen tot hun interpretatie te brengen los van de gevonden betekenis vergelijken we klassikaal de verschillende argumenten die worden aangedragen en proberen die in categorieën onder te brengen tenslotte stellen we een schema op zie a c vervolgpdracht de leerlingen onderzoeken in geschreven en gespeelde stukken welk wereldbeeld of idee wordt uitgedragen of op de achtergrond meespeelt bij een script door tekens in de 73 marge te plaatsen bij een videostuk door snel notities te maken we vergelijken de resultaten en de achterliggende motieven en proberen samen tot consensus te komen opvoeringgericht lezen lesverloop in deze les maken de leerlingen gebruik van alles wat ze tevoren hebben geleerd ze lezen een tekstfragment en geven aan hoe de scene opgevoerd zal moeten of kunnen worden rekening houdend met de boeiende werking en het belang van de scene voor de betekenis hierbij komen vragen aan de orde als 1 toneelbeeld hoe stel je je het toneelbeeld voor decor kleding licht e d welke suggestie zal er van dit toneelbeeld uitgaan en is dit van belang voor de betekenis of boeiende werking kies je voor een bepaald type acteur 2 tekstbehandeling hoe zal de acteur deze tekst over het voetlicht brengen houding muziek stem gebruik e d hoe zal de reactie van de andere acteurs moeten zijn en waarom logische samenhang betekenis boeiende werking i i i i n i 1 i i i i 1 l i l i l i j i i i g g 1 i l i i i i i 1 i i i i i m i l l l l i i l h i i i t i i 1 4 1 1 1 1 0 1 1 1 1 1 1 1 1 i r i i i i i i 1 1 i 1 1 1 0 0 i i - i 1 1 4 1 4 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 4 1 1 6 1 1 t u 1 1 1 1 1 i d 1 1 r 1 1 t i l l j l 7 i 7 1 c 1 7 r r a h i j r 1 t f 1 1 7 4 er kan eventueel gebruik gemaakt worden van het volgende invulschema script auditief aspect visueel aspect betekenis letterlijke wat hoor ik wat zie ik wat wordt

er bedoeld tekst eventueel wijzigingen decor kleding draagt dit bij tot de extra geluiden mise en scene betekenis muziek intonatie e d houding gebaren e d de voorstelling eigenlijk zou iedere lessenreeks besloten moeten worden met een bezoek aan de schouwburg er zijn twee mogelijkheden 1 men bereidt de voorstelling nauwgezet voor door lezing van het stuk vooraf tijdens de voorstelling registreren de leerlingen de voornaamste verschillen 2 men ziet eerst de voorstelling en probeert zoveel mogelijk indrukken vast te leggen daarna volgt vergelijking met de tekst een goede voorbereiding is het kijken naar videoregistraties van drama s hierbij moet men steeds bedenken dat de tv regisseur eigenzinnig heeft bepaald wat wij zien bij voorbeeld door de keuze voor een totaalshot of een close up en hierdoor kan hij zijn eigen accenten op de voorstelling leggen een video filmde versie van een toneelstuk voegt daar nog andere aspecten bij buitenbeelden muziek montage e d hoewel we de voorkeur geven aan de meest pure registratie zijn ook andere bruikbaar het gaat ons om het leren zien opdrachten bekijk dit fragment en maak aantekeningen met betrekking tot een van de volgende opdrachten 1 beschrijf nauwkeurig decor en kleding waarom zal men hiervoor gekozen hebben aanduiding tijd en ruimte betekenis boeiende werking 2 beschrijf de mise en scene zinvol 3 let vooral op een acteur welke middelen gebruikt hij of zij stem mimiek gebaren 4 wat doen andere acteurs als ze geen tekst hebben 5 welke sfeer wordt hier opgeroepen heeft dat een functie 6 hoe is de type casting hoe worden de rollen ingevuld bijv stereotype macho ver rassend rol doorbrekend vooroordeel bevestigend heeft dit te maken met mens of maatschappijvisie 7 met welke figuur kun jij je het best identificeren hoe komt dat 8 vertonen de personages een ontwikkeling op welke manier wordt dat duidelijk 9 welke bedoeling betekenis ligt volgens jou aan deze voorstelling ten grondslag hoe wordt die vooral verpakt of ge-expliciteerd de lessenreeks kan afgerond worden met een werkstuk zie bijlage 3

cor geljon kagerdreef 122 nl 2172 hn sassenheim nederland 75 bibliografie geljon cor lach niet het is een drama in levende talen nr 374 sept 1982 geljon cor toneelteksten in de klas in het schoolvak nederlands in het voortgezet onderwijs een conferentieverslag valom enschede 1986 hoogendoorn w lezen en zien spelen leiden 1976 van de bergh h teksten voor toeschouwers muiderberg 1979 van der kun j i m handelingsaspecten in het drama amsterdam 1970 bijlage 1 a waarom heb je niet op me gewacht b nee b ach a je kent me toch a is dat alles wat je te zeggen hebt b ik wil niet b nou ja je begrijpt toch wel a daar heb ik niets mee te maken a ik begrijp niks b als je zo kijkt ben ik bang van je b ik kan het je uitleggen als je wil a daar is dan ook alle reden voor a daar heb ik geen enkele behoefte b wat doe je nu aan kom eens hier a dat zie je toch b ik weet niet of ik dat b nee a kom hier a dan had je maar niet moeten komen b wat ga je doen b nee nee 0 a dat zul je wel zien a zo is t goed bijlage 2 toneelspel in vier bedrijven van henrik ibsen eerste bedrijf huiskamer op rosmersholm ruim ouderwets en gezellig aan de wand rechts een porceleinen kachel versierd met verse berketakken en veldbloemen wat verder weg een deur in de linker wand een raam en daarvoor een bloementafel met bloemen en planten bij de kachel een tafel met canape en fauteuils rondom aan de muren hangen oude en nieuwe portretten van geestelijken officieren en ambtenaren in uniform en ambtsgewaad het raam staat open evenzo de vestibule

deur en de buitendeur buiten ziet men een laan van hoge oude bomen die verder naar de hoeve leidt zomeravond de zon is onder rebekka west zit in een fauteuil bij het raam en haakt aan een grote witte wollen doek die bijna af is af en toe kijkt zij spiedend uit tussen de bloemen een ogenblik later komt juffrouw helseth van rechts binnen juffrouw helseth t is zeker wel goed als ik zo zachtjes aan maar begin te dekken voor het avondeten juffrouw rebekka west ja doe dat maar de dominee zal wel gauw komen juffr h tocht het daar niet erg waar de juffrouw zit rebekka ja wel een beetje wilt u zo goed zijn de deur dicht te doen juffr h gaat de vestibuledeur dicht doen daarna gaat zij naar het raam juffr h wil het raam dicht doen kijkt uit maar is dat de dominee niet die daar loopt rebekka snel waar staat op ja dat is hij achter het gordijn ga wat opzij laat hem ons niet in het oog krijgen juffr h binnen denk eens aan juffrouw hij begint weer het molenpad te gaan rebekka hij is gisteren ook het molenpad gegaan kijkt tussen het gordijn en het raamkozijn door maar nu zullen wij eens zien 76 juffr h waagt hij zich over de vlonder rebekka dat wou ik juist eens zien even daarna neen hij keert om gaat ook vandaag weer bovenover gaat weg van het raam een lange omweg juffr h och here ja het moet de dominee ook wel zwaar vallen over die vlonder te gaan dam waar zo iets gebeurd is rebekka legt haar haakwerk weg zij hangen lang aan hun doden hier op rosmersholm juffr h weet u wat ik geloof juffrouw dat het de doden zijn die zo lang aan rosmersholm hangen rebekka kijkt haar aan de doden juffr h ja t is om zo te zeggen alsof zij zich niet helemaal kunnen losmaken van hen die achtergebleven zijn rebekka hoe komt u daar bij juffr h anders zou dat witte paard toch wel niet komen denk ik rebekka wat is dat toch eigenlijk met dat witte paard juffr h och daar zal ik maar niet over praten aan zoiets gelooft u toch niet rebekka gelooft u er dan aan juffr h gaat het raam dicht doen ik wil me niet laten uitlachen door de juffrouw kijkt naar buiten nee maar is de dominee daar nu weer op het molenpad rebekka die man daar gaat naar het raam dat is toch meneer kroll juffr h ja juist dat is de rector rebekka kijk dat is aardig want u zal zien dat hij hier naartoe komt juffr h hij gaat waarlijk regelrecht het vlonde rtje over en zij was toch zijn eigen vleselijke zuster nou dan zal ik maar gauw de tafel gaan dekken af naar rechts rebekka staat een poosje bij het raam dan groet zij glimlacht en kijkt naar buiten het begint donker te worden zij gaat naar de deur rechts en praat naar binnen och lieve juffrouw helseth u wilt zeker wel zorgen voor iets extra s vanavond u weet wel waar mijnheer kroll het meest van houdt juffr h achter de schermen jawel juffrouw ik zal er voor zorgen rebekka doet de vestibuledeur open zo eindelijk dan toch eens hartelijk welkom mijnheer kroll rector kroll in de vestibule zet zijn stok weg dank u ik kom dus niet ongelegen rebekka u foei schaam u toch kroll komt binnen altijd even beminnelijk kijkt rond is rosmer soms boven op zijn kamer rebekka neen hij is nog aan het wandelen hij blijft wat langer uit dan gewoonlijk maar nu zal hij wel dadelijk komen wijst naar de canape wees zo goed zolang plaats te nemen kroll legt zijn hoed weg dank u wel gaat zitten en kijkt rond wat heeft u de oude kamer mooi en fleurig gemaakt bloemen aan alle kanten rebekka rosmer houdt er zo van frisse levende bloemen om zich heen te hebben kroll en u toch zeker ook wel rebekka ja ik vind het zo iets heerlijk bedwelmends vroeger moesten wij ons dat genoeg onzeggen kroll knikt bedroefd die arme beate kon de geur

niet verdragen rebekka en ook de kleuren niet zij maakten haar helemaal van streek kroll ik weet het nog wel op luchtiger toon en hoe staat nu het leven hier buiten bijlage 3 het werkstuk 1 inleiding met onderzoeks vraag 2 plot een korte weergave van de plot met de indeling in bedrijven en scènes voorkomt dat je voortdurend gedeelten uit de inhoud moet vertellen is de plot enkel of meervoudig zijn er sub plots 77 hoe is de verhouding story plot 3 tekst is er veel relevante neven-tekst of laat de auteur nogal wat over aan de eigen interpretatie van de regisseur bekt de hoofdtekst zijn er veel aanvullingen door de spelers nodig om de bedoeling van de tekst te verduidelijken als je een stuk gezien hebt in hoeverre wijkt de regisseur van de neven tekst af 4 personages bekijk iedere figuur afzonderlijk dan in relatie met anderen en tenslotte in relatie met het hele gebeuren geef dan een karakterschets en geef aan hoe je hem hebt leren kennen hoe goed ken je hem is hij geloofwaardig zijn zijn daden overtuigend gemotiveerd kun je je met hem identificeren is zijn taal karakteristiek geef steeds voorbeelden uit de tekst 5 handelingsverloop volgt de structuur een bekend patroon hoe is de expositie opgebouwd een late point of attack de expositie wordt ons pas in de loop van het stuk duidelijk of een early point of attack plot en story lopen parallel waar ligt het motorisch moment de climax de beslissende wending op deze plaats zou je ook de indeling in bedrijven en scènes kunnen behandelen is de oplossing van het conflict goed voorbereid logisch of hebben we te maken met een deus ex machina is er ook sprake van stemmingsin en uitleiding zijn er wellicht verschillende lijnen in het handelingsverloop die elkaar raken of die parallel lopen 6 boeiende werking welke middelen gebruikt de schrijver bij voorkeur en welke hebben waarschijnlijk het meeste effect denk erom dat de niet altijd direct te achterhalen identifi catiemogelijkheden en de normen en waarden in het stuk vaak een belangrijke rol spelen het is handig al lezend in de kantlijn tekenges te plaatsen waar je een boeiende werking vermoedt je kunt dan later makkelijk de elementen verzamelen en categoriseren 7 de betekenis probeer op te sporen welk wereldbeeld er achter dit drama ligt is er een thema een boodschap een idee is jouw interpretatie de enige mogelijke welke uitspraken doet het stuk hierover let daarbij vooral op commentaar van een verteller of een betrouwbaar personage het verloop van het stuk de frequentie van bepaalde uitspraken en het slot ook de titel of de namen van de personages kunnen een aanwijzing geven warenar draag vooral veel bewijsmateriaal voor je beweringen aan citaten uit hoofd en neventekst 8 de voorstelling a je ervaringen als toeschouwer hierbij hoort een eigen toneelkritiek mening over acteerprestaties decors belichting kleding regie e d b recensies verzamelen of opzoeken in het theatermuseum vergelijk de meningen over dezelfde voorstelling of over verschillende voorstellingen uit heden en verleden c achtergrondinformatie over opvoeringsmogelijkheden bestuderen d probeer je in te denken in de positie van een regisseur en beschrijf je eigen productie en verantwoording over het waarom van die presentatie e praat met een van de mensen die bij de opvoering betrokken is was 9 een breder kader het kan belangrijk zijn het stuk in een breder kader te plaatsen bij politiek of vormingstoneel kun je niet om de maatschappelijke context heen in welke omstandigheden ontstond het stuk wat was de doelstelling is die bereikt 78 bij oudere toneelstukken is de historische achtergrond

vaak interessant bij sommige stukken is het zinvol te zoeken naar psychologische verklaringen 10 genre als het toneelstuk duidelijk tot een bepaald genre gerekend kan worden is het nuttig aan dat genre aandacht te besteden zijn er vaste kenmerken in hoeverre zijn die in dit stuk herkenbaar wat voor functie heeft het gebruik van dit genre waarom gebruikt de auteur de komedie voor een tragisch of schokkend gegeven zoek in de achtergrondliteratuur naar een verhandeling over tragedie komedie klucht episch toneel absurdistisch toneel totaaltheater vormings- toneel en pasje gegevens toe op jouw stuk 11 evaluatie hierin probeer je een definitief antwoord te geven op je onderzoeksvraag 79